

BULGARIA MEDIAEVALIS

15/2024

КУЛТУРНИТЕ МОДЕЛИ ПО ДОЛНИЯ ДУНАВ ПРЕЗ XV ВЕК: ХРИСТИЯНСТВО VS. ИСЛАМ*

ИВАЙЛА ПОПОВА/СОФИЯ**

Настоящата работа ще направи опит да разгледа взаимоотношенията, от една страна, между западните кръстоносци и местното население – православни християни – българи и гърци, и от друга – отношението на християните към османците, по време на похода през 1444 г. в района на Долния Дунав, тоест в земите на Добруджа и Черноморието. Тези взаимоотношения ще се анализират на фона на проблемните взаимоотношения между западните рицари и местното население при преминаването на кръстоносците през Балканите и конкретно през българските земи по време на кръстоносните походи от XI–XIII век, за да се стигне до извода има ли промяна в отношенията Запад–Изток през епохата на османската доминация в Югоизточна Европа през XV век.

Без да навлизаме в подробности за подготовката на кръстоносните походи от XV век, все пак трябва да споменем, че на 22 февруари 1442 г. папа Евгений IV (1431–1447) определя кардинал Джулиано Чезарини за папски легат в Бохемия, Унгария и Полша с тройна задача, както отбелязва полският историк Ян Длугош¹: да сключи мир между Полша (Владислав, полски крал, 1434–1444 г., от 1440 г. – и унгарски крал) и Унгария (Елизабета, вдовица на Алберт II, крал на Унгария, 1437–1439), за да може след това те да обединят усилията си в борбата срещу османците; да организира поход срещу турците и да осигури за Евгений IV пълното подчинение на Полското кралство². На 14 март с.г. Чезарини напуска Флоренция и заминава за Венеция, където известява дожа Франческо Фоскари (1423–1457) и Сената за желанието на папата да се постигне стабилност в Италия и ги информира, че самият той заминава за Унгария, за да се опита да постигне мир между Полша и Унгария³. Паралелно с номинацията на Чезарини през февруари 1442 г. папата определя Кристофоро Гаратоне, епископ на Корон, за папски нунций в Унгария, Молдавия, Литва, Влахия и Албания⁴.

* Тази статия е резултат от дейността по проект на ФНИ с № КП-06-Н60/10 на тема: „Граници и културни модели: езичество vs християнство в контактната зона на Дунавския лимес (Малка Скития и Втора Мизия през IV–VII в.)“.

** Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

¹ *The Annals of Jan Dlugosz. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, an English abridgement by M. MUCHAEL, with commentary by P. SMITH, Charlton 1997, 487.

² D. САССАМО, Eugenio IV e la Crociata di Varna, *Archivio della società romana di storia patria* 79 (1956) 35–89, по-специално, 45.

³ *Ibidem*, 45–46.

⁴ *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes 3. Epistolae pontificiae de ultimis actis Concilii Florentini annis 1440–1445 et de rebus post concilium gestis annis 1446–1453*, ed. G. HOFMANN (Concilium Florentinum. Documenta et Scriptores, Series A), Rome 1946, 68–75, No

С булата от 1 януари 1443 г. Евгений IV налага на цялото християнство десетък, който да бъде използван за кръстоносен поход, и също така посочва спецификата на мисията на Гаратоне в страните от дунавския регион⁵.

Благодарение на дейността на кардинал Чезарини на 14 декември 1442 г. е постигнат така желаният мир между Владислав и Елизабета, което позволява активизиране на кръстоносните инициативи⁶. В булата от януари 1443 г. папа Евгений IV обяснява трагичната ситуация за християните на Балканите – Сърбия е нападната, Унгария страда от нашествието на османците, Кипър, Родос и Константинопол са сериозно застрашени⁷.

Още преди поемането на изток в плановете на кръстоносците е заложено кръстоносната флота да помогне за преминаването на кръстоносните сили през Дунав при Никопол, както личи от разменените писма. Нека да отбележим, че за пръв път нуждата от християнски кръстоносен флот е поставена на дневен ред още през 1439 г., по време на събора във Ферара–Флоренция. Това е засвидетелствано в едно изложение на византийския дипломат Джовани Торчело/Йоан Торцелос, изпратено като писмо до херцога на Бургундия Филип Добрия (1419–1467), в което Торчело прави наистина брилянтен анализ на войските, които трябва и могат да бъдат събрани за бъдещия поход, и посочва необходимостта от кръстоносна флота от 20 въоръжени галери, които да подпомогне сухопътната кръстоносна експедиция, като попречи на османските сили да се прехвърлят от Азия в Европа⁸. За кръстоносната флота и нейната важна роля при превозването на кръстоносците през р. Дунав става въпрос в писмото на крал Владислав до Флорентинската община от 2 юли 1444 г.⁹, в писмото на Венецианския сенат до кардинал Джулиано Чезарини от 4 юли 1444 г.¹⁰, в писмо-

261, по-спец. 71; L. PESCE, Cristoforo Garatone trevigiano, nunzio di Eugenio IV, *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 28 (1974) 23–93, по-спец. 47. Кристофоро Гаратоне – хуманист, владеещ гръцки, папски легат, е важна фигура на папската дипломация преди Фераро-Флорентинския събор. За цялостната дипломатическа дейност на Кристофоро Гаратоне вж. И. Попова, Дипломатическата активност между Папството и Византия в навечерието на Фераро-Флорентинския събор и ключовата роля в нея на духовника хуманист Кристофоро Гаратоне, *ГСУИФ* 107 (2024) 10–43.

⁵ *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes* 3, 71, No 261. За дипломатията между Византия и Запада в навечерието на кръстоносните походи от 1443–1444 г. вж. И. Попова, Дипломатическата активност между Византия и Запада/Папството в навечерието на кръстоносния поход на Владислав III Ягело и Ян Хуниади от 1443–1444 година, *История* 32/3 (2024) 275–298.

⁶ D. CACCAMO, Eugenio IV e la Crociata di Varna, 51.

⁷ *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes* 3, 68–75, No 261; D. CACCAMO, Eugenio IV e la Crociata di Varna, 52.

⁸ И. Попова, Дипломатическата активност между Византия и Запада/Папството, 287.

⁹ Писмо на крал Владислав III Ягело до Флорентинската община от 2 юли 1444 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, подбор, съставителство, редакция и коментар В. Гюзелев, София 2019, 36.

¹⁰ Писмо на Венецианския сенат до кардинал Джулиано Чезарини от 4 юли 1444 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 39: „Напомняме и наскърча-

то на Венецианския сенат до кардинала на Венеция Франческо Кондуалмер от 4 юли 1444 г.¹¹, а също и в писмото на Венецианския сенат до адмирал Алвизе Лоредан от 4 юли 1444 г.¹²

Както е известно, кръстоносната флота закъснява в подготовката си и не само кръстоносците, но и самата флота тръгват късно, поради което не изпълняват предварително заложените планове. Според сведенията на западните автори – Андреас де Палацио, Ян Длугош (1414–1480), Филип Буонакорси Калимах (1437–1496), Антонио Бонфини (1427–1502), Михаел Бехайм (1420–1472), които до голяма степен предават една и съща информация, можем да отбележим, че кръстоносците преминават Дунав през брода при Оршова, после минават покрай Флорентин, Видин „...и няколко други здрави крепости в Българското царство, удобни за ръкопашен бой, които Великият турчин от много години бе вече овладял и които нашият крал не пожела да превземе“¹³, след което стигат

ваме него, достопочтения отец [Кондуалмер], като стигне до Галиполския пролив, като сподели това с адмирала на папските галери, комуто също писахме да прати подходящото за по-добро изпълнение на делото и да станат по-добре нещата, които трябва да станат, осем или повече галери с онези заповед, която се прецени, че е подходяща за оказване на възможно най-голямо съдействие, които по река Дунав или откъдето е нужно, да отидат до Никопол или където е нужно, да отидат за оказване на възможно най-голямо съдействие, та християнската армия да може да премине Дунава, в което преминаване смятаме, че се крие победата в това славно начинание“.

¹¹ Писмо на Венецианския сенат до кардинала на Венеция от 4 юли 1444 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 41–42: „...за някои галери, които да се изпратят по река Дунав, за да превозят християнските военни сили та да могат по-лесно да преминат, все пак наредихме, поради важноста на задачата, понеже в това прекосяване на Дунав се крие победата в това свято начинание..., понеже от това преминаване на Дунав зависи християнската победа и затова преценяваме като извънредно важен достъп до Дунава на онези галери, след като вие, достопочтени отче, достигнете до Галиполския пролив, като се обсъди този въпрос с адмирала на папските галери, да пратите с най-подходящата заповед, която се прецени, осем или повече галери от този морски флот по Дунава до Никопол или докъдето е нужно за най-добра възможна помощ, та християнската армия да може да прекоси. Писахме също и на капитана на папските галери [Алвизе Лоредан] по този въпрос, като преценихме, доколкото е нужно. Освен това се посъветвахме по този въпрос и с велеслепния господин дьо Ваврен, адмирал на галерите на светлейшия дук на Бургундия, който е готов да се подчини във всичко на Вас, достопочтени отче“.

¹² Писмо на Венецианския сенат до адмирал Алойзо Лоредан от 4 юли 1444 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 43: „И понеже както ще видите, Негово достопочтение владиката ни убеждава, че за добър и щастлив изход на предприетото начинание срещу турците, за да може християнската войска да премине при Никопол река Дунав по-удобно, искаме да се изпратят и някои галери по речната река за да подпомогнат горекананото преминаване“.

¹³ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 62–63, по-специално 60: „И така, след като кралят премина в България през брода при Оршова, който е на отсамния бряг на Дунава към Унгария, на четвъртия ден ние видяхме Флорентин, а на шестия Бдин, разположен отвъд Дунав, и няколко други здрави крепости в Българското царство, удобни за ръкопашен бой, които Великият турчин от много години бе вече овладял и които нашият крал не пожела да превземе. Неговото мнение и това на войводата главнокомандващ бе, съгласно настояването на

до Никопол. Малко по-различни данни откриваме в стиховете на Михаел Бехайм, който пише, че „...на петия ден те достигнаха до една столица на България, където беше разположена една крепост, на унгарски е наричана Бодан. Биндин се нарича по турски, понеже турците тогава я владееха. На седмия ден едва тогава завладяха града. Първенците бяха погубени, защото бяха проклети турци. Християни бяха обикновените люде те се предадоха, на тях нищо не сториха, те тръгнаха с войската. Града изгориха до основи. Тук дойде им на помощ след кратко време със силна войска тъй нареченият Дракула, велик войвода на Влахия, седем хиляди души дойдоха с него; тогава изгориха града изцяло. Също и епископът на Варадин изпрати четиристотин и петдесет коня“¹⁴. От текста на Бехайм получаваме информацията, че според него кръстоносците превземат Видин, някогашната столица на България, която към онзи момент е под османска власт. Също така авторът отразява отношението на кръстоносците към местното християнско население, което не е пострадало, то дори се присъединява към кръстоносната войска.

Филип Буонакорси Калимах в История на крал Владислав посочва, че от съществувалите два пътя кръстоносците избират не по-краткия, „...който вървял между Родопи и Бистонското блато, а другия път, който водел през българската равнина, най-напред на изток, след това в близост до морето завивал на юг през Тракия“. Рицарите минават по този път, тъй като крал Владислав не искал да изостави обоза и да загуби колите, което нямало да му позволи да използва вагенбург¹⁵ в предстоящата битка с османците¹⁶.

нашият светлейши господар папата, да доведе войските си най-напред до Одрин, а след това до Галиполи, за да се свържат с папската флота, която била вече пристигнала отвъд Галиполския фар и възпирала прехвърлянето на турците от Азия, където тогава се намирал Мурад заедно със сина си Караман, водейки война с татарските вождове в Анатолия, в Европа, в царство Романия, която се нарича и Гърция“. Кардинал Лудовико е настоятел на църквата Св. Лаврентий в Дамаск, старши кардинал на Светата римска църква и камерарий на апостолическия престол. Почти същият текст откриваме и у Ян Длугош: „След като кралят преминал в България през брода при Оршова, който се намира на левия бряг на Дунава срещу Унгария, достигнал на 4 ден Флорентин и на 6 ден Видин на левия бряг на Дунава в самото царство България, силни крепости за превземане с ръкопашен бой, които Великият турчин вече отдавна владее и които самият крал решил да не превзема понеже решил да преведе армията си първо до Одрин и после до Галиполи без загуби, каквито рядко се избягват при стъкновения, та да се съедини с морската флота на папата, херцота на Бургундия, Венеция и Генуа, която вече била пристигнала край Галиполския проток и пречела на преминаването на турците от Азия, където тогава бил турският цар Мурат бег, който воювал със сина на Караман, татарския владетел“. Вж. Ян Длугош, *Анали или Хроника на прочутото кралство Полша, в Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 91–132, по-специално 112; *The Annals of Jan Dlugosz*, 493.

¹⁴ Михаел Бехайм, Тук тази посма разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 226–254, по-специално 236.

¹⁵ Укрепление от коли, широко разпространено през Късното средновековие и активно използвано по време на Хусистките войни в Чехия.

¹⁶ Буонакорси Калимах, История на крал Владислав, в *Извори за кръстоносните походи от*

При описанието на териториите, през които преминават западните рицари, се споменава за движението им по протежението на р. Дунав, както споменава Андреас де Палацио, „...през прелестни земи и през цветущата провинция Македония“¹⁷. Разбира се, тук срещаме неточности при посочването на географската област, тъй като става въпрос за териториите северно от Стара планина. В повечето текстове следва описание на Никополската крепост, разположена между р. Дунав и един хълм и добре защитена с ров. Текстът на Палацио продължава с разказ за селската околност: „Извън града наоколо също имаше ниски, според обичая на страната, къщи, които ние всички ограбихме и опожарихме. Градските стени обаче, ако и да изглеждаха, че са построени от дребни камъни, кралят не ги нападна поради същото съображение, за което казах – по-скоро да се прехвърли в Гърция... Наистина градът е беден и сегашното му положение намалява славата му, но той може да бъде главен град в България, защото е надарен с много предимства: и плодородна земя, и пристанище, през което за турците е открит достъпът и нахлуването във Влахия и Трансилвания и оттам в Унгария“¹⁸. Както личи от този текст, авторите са запознати с предимствата на Никопол, който някога е бил и би могъл отново да бъде столица на България, с удобно пристанище, позволяващо в този период османски набези към вътрешността на Европа през Влахия и Трансилвания. Подобен текст откриваме и у Ян Длугош, който също споменава, че околността на Никопол е подложена на палеж и грабеж от западните рицари¹⁹. Отношението на кръстоносците е отразено и у другите автори. Калимах също посочва: „Накрая достигнали до столицата на България, Никопол. Част от града е опасана от Дунав, а другата част се издига на хълм. Тук, както се носел слух, били струпани съкровищата на цялата околност. Това именно и не удържало войниците, които се пръснали за плячка по предградията, напирали дори върху вратите, опустошили и подпалили всички околни постройки“²⁰. За разлика от повечето извори Михаел Бехайм посочва в своята поема, че Никопол е превзет от кръстоносците, и също говори за жестокото отношение на западните рицари към османците: „Гърците скочиха през стените, за да отидат при унгарците. На петия ден от похода градът бе превзет и изцяло изгорен и съвсем разрушен. Колкото турци бяха на запад, те

1443–1444 година в българските земи, 142–170, по-спец. 153. Philippi Calimachi *De rebus a Vladislavo polonorum atque hungarorum rege gestis libri tres* (Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genvini), Vindobonae 1746.

¹⁷ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 63.

¹⁸ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 63.

¹⁹ Ян Длугош, *Анали или Хроника на прочутото кралство Полша*, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 113; *The Annals of Jan Dlugosz*, 494.

²⁰ Буонакорси Калимах, *История на крал Владислав*, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 153.

нива вече изток не видяха. Те бяха всички след това избити и изклани²¹. В този текст е отразено и желанието за освобождение на местното българско население (засвидетелствано в изворите от 20–30-те години на XV в.²²), споменато като гърци – име, зад което се крият православните българи от района. Въпреки опустошенията, на които са подложени земите им по време на похода от 1444 г., българите отново са засвидетелствани да се присъединяват към кръстоносната войска.

Антонио Бонфини в История на унгарците допълва западните сведения за движението на кръстоносците през земите на Добруджа и Черноморското крайбрежие в посока към Адрианопол, както и образа на западните кръстоносци, които се отнасят без уважение както към православните християнски храмове, така и към местното население от българи и гърци: „След това кралят се обърнал към Тракия и когато пристигнал при реката Панизум, която извира от Хемус и се влива в Евксинско море между Месембрия и Одесос, изгорил много речни лодки, които намерил там, понеже смятал, че това е била флотата, приготвена от турците, която, като премине покрай брега на спокойния Понт, трябвало да навлезе в устието на Дунав, а щом готовата войска навлезе по Истър, тя би нападнала и Панония. След това, понеже пътят ставал стръмен и тесен, раз-

²¹ Михаел Бехайм, Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 238.

²² Сведенията за желанието и стремешът на наскоро покорените българи към свобода и евентуалното им участие в кръстоносни инициативи на западните сили са засвидетелствани в текста на бургунския пратеник Бертрандон дьо ла Брокиер. При посещението си в София Брокиер казва, че „повечето от жителите са българи и имат голямо желание да се освободят от робството, ако намерят някой, който да им помогне“. Вж. Сн. SCHEFER, *Le Voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquière: premier conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*, Paris 1892, 202. Подобни данни откриваме в писмо на Ян Хунади от 9 ноември 1443 г. от Пирот, в което се казва: „нашата войска е добре, чака с нетърпение сражение, и се увеличава всеки ден с българи, босненци, албанци, сърби, които идват при нас с подаръци и се радват безмерно на нашето идване“. Е. HURMUZAKI, *Dokumente privitoare la istoria Românilor* 1/2, București 1890, 687–688. Същото е отразено и в писмо на кардинал Джулиано Чезарини от 4 декември 1443 г.: „При мене дойдоха сърби и българи, които ме уверяваха, както от свое име, така и от името на други, че голям брой турци, след като започнали да бягат след битката [при Ниш] са били заловени и избити. Те смятат, че при бягството на врага са му причинени от страна на околното население, не по-малко загуби от тези, които им нанесоха нашите войници при самото сражение“. Вж. Д. АНГЕЛОВ, Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик, във *Варна 1444. Сборник с изследвания в чест на 525-годишнината от битката край гр. Варна*, София 1969, 9–50, по-специално 45. Сведения за отношението на местното население към християнската армия имаме и от османски източници. Става въпрос за *Газават* (*Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан*), в което се съобщава за голям конен отряд от българи, който се присъединява към кръстоносната армия. Вж. *Писание за верските битки на султан Мурад син на Мехмед хан*, превод от османотурски език, студия и коментар М. Калицин, София 1992, 42–43; Б. Цветкова, Обзор на основните османски източници от XV в. за походите на Владислав Варненчик и Ян Хунади през 1443–1444 г., във *Варна 1444. Сборник с изследвания в чест на 525-годишнината от битката край гр. Варна*, София 1969, 168–190, по-специално 175.

делил войската си и тръгнал да изкачва Хсмус, за да изненада турците. Напред изпратил Корвин с помощни войски от Влахия и три хиляди конници; след известно време ги последвал и той с останалата своя и кръстоносната войска, както му е редът. Колите и обозът били разположени в средата, за да бъдат обградени от предхождащите ги и идващите отзад. За да не остане някой зад гърба им и да е отворен пътят за връщане, вървели през теснините. Крепостите и турските гарнизони от двете страни били завзети със сила и били подпалени; войниците не си въздържали ръката да не посегнат и на светски неща и нито свещениците, нито храмовете на българите [пожалили]. Това несъщастие кралят трудно понесъл, казвайки, че много повече се уповавал на Бога, отколкото на оръжието, и оръжието, събрано в името на боговете, не е за унищожаване на светини²³. Разбира се, в Историята на Бонфини образът на крал Владислав е идеализиран, представен е като образ на християнски владетел кръстоносец, който се възмущава от действията на рицарите спрямо други християни, били те и православни. В останалите разглеждани текстове откриваме същите трафарети, като се акцентира и на факта, че наскоро е сключена Фераро-Флорентинската уния с Източната църква и източното християнство трябва да се радва на уважение, а не да бъде подлагано на унищожение, подобно на иноверците. Такива данни срещаме и в текста на Андреас де Палацио, който отбелязва, че когато кралят видял, че „...частите от неговата войска постъпват жестоко не само спрямо турците, но и спрямо българите и не се отдава никаква почит към храмовете нито на българите, нито на гърците, нито на неверниците, и че всичко се подлага на огън и меч, той ме повика и ми каза: ...Аз много се страхувам да не би всемогъщият Бог, разсърден, да се отвори от тази толкова голяма жестокост и някога да ни накаже за нашето безразсъдство²⁴. В текста на полския историк Ян Длугош попадаме на същите твърдения: „Градове и крепости, храмове и села били най-вече опустошавани поради желанието на войниците, а не поради кралски заповеди. Там станала очевидна милостта и човечността на краля. Защото, понеже видял, че войниците от армията му вършат жестокости не само срещу турците, но и срещу самите българи и нямат никаква почит не само към храмовете на езичниците, но и към българските и гръцките църкви²⁵. Трафарета продължава и Калимах, който посочва: „За да не остави след себе си нищо, което би могло да задръсти пътя, минаващ през тесни клисури, опустошавани били и сравнявани със земята не един град и предоставяни на огъня много села, войникът си позволил дори да напада светите места на българите; със светотатска ръка, с огън и

²³ Антонио Бонфини, История на унгарците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 170–193, по-спец. 181; Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Hanoviae 1606, 461.

²⁴ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 65.

²⁵ Ян Длугош, Анали или Хроника на прочутото кралство Полша, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 115; *The Annals of Jan Dlugosz*, 494.

меч безчестил техните светини и не се спирал пред никакво злодеяние. Разбира се, Владислав бил противник на тази безбожна слободия и той заповядал да се разгласи, че следва да се издири и върне на предявилите [претенции] всичко, което принадлежи на култа и което не е унищожено. Никой повече от нас – заявил кралят – не е длъжен да уважава повече религиозните светини, нали за тях ще се бием“²⁶. Както личи от цитираните откъси, при всички от разглеждани-те автори кралят засвидетелства своята християнска ревност и справедливост. Наистина образът на младия крал Владислав е идеализиран и той е представен като олицетворение на християнски владетел.

Западните извори маркират и друга любопитна подробност – османската флота от 28 речни кораба, на който се натъкват кръстоносците и който е пред-назначен, както отбелязват и Палацио²⁷, и Длугош²⁸, и Бонфини²⁹, и Калимах³⁰, да се използва за нахлуване по Дунав срещу Унгария. Става въпрос за флотата на реката Панизум/Панисиус, с която име е известна р. Камчия, обаче вероятно тук се има предвид р. Янтра.

Но да се върнем на отношението на християните кръстоносци към местното християнско население – българи и гърци, в земите по Долен Дунав. В разказа на Андреас де Палацио отново се посочва, че „...кралските войници... започнаха да опожаряват и да плякосват всичко, което срещаша по пътя си: градове, крепости, имения и църкви, без да щадят нищо живо...“³¹. Оставяме извора без коментар, достатъчно красноречив е сам по себе си.

²⁶ Буонакорси Калимах, История на крал Владислав, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 157.

²⁷ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 64.

²⁸ Ян Длугош, Анали или Хроника на прочутото кралство Полша, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 115.

²⁹ Антонио Бонфини, История на унгарците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 181; Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum*, 461: „След това кралят се обърна към Тракия и когато пристигнал при реката Панизум, която извира от Хемус и се влива в Евксинско море между Месембрия и Одесос, изгорил много речни лодки, които намерил там, понеже смятал, че това е била флотата, приготвена от турците, която, като премине покрай брега на спокойния Понт, трябвало да навлезе в устието на Дунав, а щом готовата войска навлезе по Истър, тя би нападнала и Панония“.

³⁰ Буонакорси Калимах, История на крал Владислав, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 157: „Тази река Панисиус извира от планината Балкан и се влива в Черно море между Месембрия и Одесос. Изглежда тези кораби турците специално подготвяли тук за нападения върху Унгария, след което се налагало да ги придвижат в долното течение на реката, където могли да бъдат напълно обезпечени, и след като ги влачат надлъж по брега, да достигнат до Дунав. Най-далечното на юг вливащо се устие на Дунав е отдалечено от Одесос на тридесет хиляди крачки“.

³¹ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 64.

Според изворите крал Владислав се обръща към османските гарнизони с писмо, изпратено по няколко пленени преди това османски турци, в което ги призовава да предадат крепостите и да освободят християнското население: „... обръщаме се към вас, които в презрение към християнската вяра сте завладели крепостите Шумен, Мадара, Петрич, Варна, Каварна, Галата и други крепости в провинция Тракия и държите под своята власт и иго християнското население от гърци и българи, които, за да вървят по Божия закон, се отказаха от обредите на Източната църква и твърде наскоро влязоха в общността на Западната църква под властта на божествения папа Евгений IV, и ви заповядваме да върнете свободата на тези християни, за чието освобождение ние дойдохме тук чак от нашите кралства Полша и Унгария и с Божие ръководство ще отидем и още по-далече... като предадете на нашата и православна империя и гореспоменатите крепости и да се оттеглите в града Галиполи и в Азия, в древното ваше седалище Анатолия“. Кралят освен това декларира, че ще им предостави охрана при оттеглянето, и продължава: „Ако вие... продължите да бъдете непокорни към нас, които водим с успех нашата война срещу вас, ние ще предоставим на нашите войници да ви грабят и избиват“³². Същите сведения получаваме както от Хрониката на Ян Длугош³³, така и от История на крал Владислав на Калимах³⁴. В своята поема Михаел Бехайм пише, че при превземането на Нови пазар кръстоносците се отнасят с изключителна жестокост към османците: „На третия ден дойдоха до един пазар и крепост сред него. Тя беше наречена Йени пазар, което на немски Ноймаркт ще рече, доколкото добре си спомням! Кръстоносците пред нея спряха. На четвъртия ден тя бе превзета, колкото турци вътре бяха, всички бяха избити. Много хора бяха избягали вътре в нея, тях всички смърт ги сполетя. Кръстоносците без пощада там избиваха хора и добитък – това, което достигаха, унищожаваха го. Никой воин върху земята крак не можеше да постави – той стъпваше върху мъртви хора, когато ходеше. Турският народ беше грешно много масово посичан“³⁵.

В резултат на християнските успехи и приближаването на кръстоносната войска според Палацио „...много турци от страх напуснаха крепостите, в които се намираха. Други обаче... не пожелаха да се оттеглят, особено тия, които владееха крепостите Шумен и Петрич. Те посрещнаха нападението на краля и битката с войската, защото... се охраняват от тройна крепостна стена и са защитени от

³² Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 65.

³³ Ян Длугош, *Анали или Хроника на прочутото кралство Полша*, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 115; *The Annals of Jan Długosz*, 494.

³⁴ Буонакорси Калимах, *История на крал Владислав*, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 158.

³⁵ Михаел Бехайм, *Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците*, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 239.

скалисти височини. Но и ако турците от споменатите крепости до смърт да се отбояваха смело в крепостните стени, все пак те бяха надвити в развилото се едnodневно сражение. От тях повече от 5000 души бяха или хвърлени от високите стени, или пък загинаха в пожара и клането. Още в началото на нашето навлизане в страната мнозина българи са се били оттеглили тук заедно с турците. Повечето от тях кралят със своето благочестие спаси. Освен това той освободи и заповяда да бъдат изпратени през Дунава в Унгария и много славяни и унгарци, които жестоката турска шайка бе държала като пленници в казаните крепости в течение на много години³⁶. За превземането от страна на кръстоносците на крепостите Шумен и Петрич и за освобождаването на славяни и унгарци говори и Бонфини³⁷. Любопитни са описанието на превземането на Петрич и разказът за отношението на кръстоносците към османците и християните в крепостта на Михаел Бехайм: „Много християнски жени викаха отгоре да не ги оставят да загинат – те също са християни. Християнската вяра трябва да се зачита и те трябва да ги спасят от смъртта, понеже онези искаха да оживеят. Кралят забрани да се стреля; въпреки това те [кръстоносците] завзеха замъка. Колкото турци бяха там, те бяха хвърлени от замъка долу в пълния с вода ров; такива бяха петдесет намерени. Ако някой от тях се надигнеше и изплуваше от водата, към него двадесет стрели политаха, преди той да се спаси. Замъка те [кръстоносците] разрушиха изцяло и избиха турци безброй“³⁸.

Както виждаме от цитираните откъси, кръстоносната армия се отличава с особена жестокост спрямо османците, голяма част от тях са избити при превземането на двете крепости, сражението е кръвопролитно и невинаги са пощадени християните, затворени, доброволно или не, в крепостите.

Всеки от разглежданите автори допълва информацията за движението на кръстоносната войска и отношението ѝ към местното население. Бонфини отбелязва, че след превземането на крепостта Петрич „Калакрия [Калиакра], Га-

³⁶ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 66.

³⁷ Антонио Бонфини, История на унгарците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 182; Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum*, 461: „По турците, които държал като пленници, най-близките до тях укрепления били известени от страна на краля, че всеки е свободен или да мине на сигурно място във вече превзетите крепости, или, ако би искал, да постъпи на военна служба при християните; мнозина приели условията, за да не би ако попаднат в ръцете на враговете, да бъдат подложени на най-жестоки мъчения. Те свято служели на вярата. Обратно, тези които властвали в Сумиум и Пецехиум и двете построени на стръмни височини, отблъснали предложението, уверени в защитата от природата и силните гарнизони. Кралят, който можел лесно да прекъсне към тях пътя откъм гърба, нападнал и двете места; и двете впрочем били завзети със силата и дързостта на войниците, и там били убити 5000 турци и взета голяма плячка, разпределена после между войниците: голяма част от укрепленията и пещерите на враговете били разрушени“.

³⁸ Михаел Бехайм, Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 244.

лата, Варна и много от морските градове били изоставени от турците и затова се предали и били снабдени от християните с гарнизони³⁹. Същото посочва и Калимах: „След десетина дни марш [кралят] дошъл до Каварна и я засел, понеже турските гарнизони, които били там, научавайки за неотдавнашните произшествия в Пезехиум, предпочели да не чакат пристигането на краля. По този начин християните завладели и превзели с войската и Макрополис [Кастрици, до дн. Евксиноград], Калакриум [Калиакра], Галата, Варна и много други приморски градове, напуснати от врага“⁴⁰.

Разглежданите извори дават информацията, че след превземането на Петрич до кръстоносната войска достига новината за преминаването на османски войски от Азия в Европа⁴¹. Според полския историк Ян Длугош след превземането на Шумен и Петрич „...кардинал Чезарини получава писмо от кардинала на Венеция, Франческо Кондуалмер, адмирал и легат на апостолическата морска флота, което съобщавало за прехода на огромно множество турци от Азия към Европа, без стражата да е могла по никакъв начин да им попречи, и апостолическият морски флот не е могъл да попречи също така, защото турците са преминавали тайно през нощта в малки лодки в долната част на Галиполския проток. Но все пак мнозина твърдели, че патроните и капитаните на венецианските и генуезките галери и кораби, покварени от огромни пари и азиатски богатства, са се отклонили от стриктната охрана и осигурили свободен преход на турския цар, който пристигнал с 40 000 свои войници“⁴². Няма да се спираме на това предателство на християните, за което са обвинявани преди всичко генуезците, но у някои автори също са посочени венецианците⁴³. Например това твърди Михаел Бехайм: „...тази битка загубена бе така, никой друг не бе виновен освен венецианците. Защото папата им нареди, щото никакъв езичник да не превозват през морето. И според тази заповед те бяха задължени никому да не дадат да мине отсам. Папата им даде пари за това. Въпреки това той бе измамен. И там, като дошли неверниците, от всеки те взели по един гудден и през морето ги прекарвали. Два пъти по сто хиляди бяха тези, които венецианците прекарвали

³⁹ Антонио Бонфини, История на унгарците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 183; Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum*, 462.

⁴⁰ Буонакорси Калимах, История на крал Владислав, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 159.

⁴¹ Буонакорси Калимах, История на крал Владислав, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 158–159; Михаел Бехайм, Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 245.

⁴² Ян Длугош, Анали или Хроника на прочутото кралство Полша, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 117; *The Annals of Jan Dlugosz*, 494.

⁴³ Повече за кръстоносната флота и ролята ѝ в периода 1444–1445 г. вж. у И. Попова, Н. Дюлгеров, Формиране и действие на кръстоносната флота във връзка с битката при Варна 1444 г. (Венеция, Бургундия, Папството), в *Сборник с доклади от конференцията „Настана голяма бран и погубел“*, 11–12.11.2024 г., под печат.

със своите галери отсам. Ако не беше Венеция да даде на Турция морето, всичко щеше да бъде спечелено, никаква войска нямаше да бъде изтребена⁴⁴. Носи се мълвата, че срещу сумата от една златна монета на глава генуезците и/или венецианците са превозили голямата османска армия на Европейския континент, което до голяма степен предопределя резултата от битката при Варна. Но също така ще акцентираме още веднъж и на свидетелството в текста на Ян Длугош, приведено по-горе, че и самите османци разполагат с флота – освен посочените в изворите 28 речни кораба в Добруджа, подготвени за нахлуване по Дунав срещу Унгария, те имат и малки лодки, с които преминават протоците.

Андреас де Палацио прави интересно описание на региона на Добруджа, след като кръстоносните войски напускат опожарената крепост Петрич. „Като минахме през равни и открити полета, имахме от дясната си страна, откъм юг, планините, които отделят Романия от България. Така пътувахме от Бдин до Черно море при Галата, откъдето се отива за Месемврия, а оттам за Константинопол, вероятно по крайбрежието. В подножието на тези планини се намира езеро, което започва от крепостта Петрич и свършва чак до самата Галата в някакъв малък залив, образуван от морето. От лявата страна, към север, ние имахме също други планини, отвъд които е пустинна област, която се простира на север чак до Дунава в района на Влахия и Молдавия, които и двете се наричат общо Влахия, на разстояние 10 или не по-малко от 8 дена път, тъй като в тези краища не съществува навикът да се пресмятат разстоянията в мили. На юг споменатата пустинна местност достига чак до Черно море, а височините, които казах, че се намираха от лявата ни страна, също стигат до самото море при Варна, който град се намира в района на Галата, отстоящ от нея на около 500 крачки“⁴⁵. Това описание на Добруджанската пустиня/пустинната местност кореспондира със сведенията на другите автори, когато те разказват за бягството на кръстоносците след разгрома при Варна. Такива данни откриваме и в текста на Ян Длугош, който посочва, че „...като унгарците, власите и другите избягали от кралската войска, страхът прибавил такива крила към нозете им, че войводата Янош, командващ армията, който имал сигурни водачи, за две денонощия избягал през брега на Дунава и брода Деллафлоче във Влахия. Някои за три, някои за четири или пет дни и нощи, без да са яли нищо, достигнали до този бряг на Дунава, до който за десет или най-малко за осем дена при обща езда едва може да се стигне през онази пустош, в която няма нищо, което може да се употреби от хората. И мнозина в течение на три дни езда не открили никаква вода и мнозина отслабнали от жажда и глад, толкова голямо било желанието на нещастните бегълци да се измъкнат. Но освен власите никой не знаел къде отива, защото всеки се насочил натам, накъдето го тласкал страхът, или пък бил повлечен от слепия случай,

⁴⁴ Михаел Бехайм, Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, който воюва срещу турците, в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 253–254.

⁴⁵ Писмо на Андреас де Палацио до кардинал Лудовико от 16 май 1445 г., в *Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 67.

понеже се движели без никаква ориентация. Които избягали без власи, те през деня се ориентирали по слънцето, а нощем по звездите и като обикаляли навсякъде, все пак достигнали безопасно до Дунава⁴⁶. Тази пустинна местност може да бъде свързана със сухоречията Табан и Канагьол в днешна Добруджа въпреки някои свидетелства, че в определени периоди през Средновековието тези сухоречия са били пълноводни реки⁴⁷.

Пустошта на Добруджа е противопоставена на плодородието и благоприятния климат на крайморските територии около Варна, както отбелязва Антонио Бонфини: „Но щом ще се говори за варненското поражение, трябва да се изложи накратко местоположението на околностите. Хемус се простира в непрекъснатата верига на изток почти от Месембрия до Македония и Долна Мизия, а за слизащите от Панониите към Понта покрай Дунав се препречва напреско и ако не се издигаше към Понта, то този път не би бил възможен. Той [Хемус], преминавайки от двете си страни в малко върхове и хълмове, уляга чак към Понта и прави крайморските долини плодородни и приятни и преди всичко областта на Варна, която е приятна за гледане отвсякъде. Варна е разположена в тесен залив между два носа; на единия е Галата, а на другия Макрополис: първата е взела името си от галите, идващи от Азия в гибелен поход, когато превзели Галиполи и Калакриум; другият е наречен така поради дължината на града. Около Варна, от брега чак до лозята и овощните градини по-надолу, надясно в долината има някои обитавани села; наляво, където се издига Галата, под мочурливите хълмове се простира езеро“⁴⁸.

Картината на региона по Долен Дунав и Черноморското крайбрежие се допълва и от текста на Филипо Буонакорси Калимах, който пише: „Хемус започва от Месембрия и с непрекъснатата верига от планински хребети се простира чак до Македония и Горна Мизия; там се разделя в две посоки, правейки неголеми извивки. Една от тях почти веднага в началото си се завръща надясно и постепенно се снишава по посока към морето във верига хълмове, после в неголеми височинки, които накрая изчезват и преминават в равнина. По този път като че ли зависещо от самото положение се намират много долини; частично това са диви угари, част от тях са обработени земи, способни да прехранват и хора, и животни, грижливо засявани и обработвани от жителите по привичния им обичай. Едни от тях са обкръжени наоколо с ридове, други се простират към морето и завършват с неговите брегове“⁴⁹. Тази картина на Черноморското крайбрежие свидетелства за интереса и вкуса на западния ренесансов човек от XV век към

⁴⁶ Ян Длугош, *Анали или Хроника на прочутото кралство Полша, в Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 126; *The Annals of Jan Dlugosz*, 496.

⁴⁷ Г. Атанасов, *Скални култови паметници в граничната зона между провинциите Скития и Втора Мизия (Светилища, църкви, манастири)*, София 2023, 33–34.

⁴⁸ Антонио Бонфини, *История на унгарците, в Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 183; *Antonio Bonfini Rerum Ungaricarum*, 462.

⁴⁹ Буонакорси Калимах, *История на крал Владислав, в Извори за кръстоносните походи от 1443–1444 година в българските земи*, 159.

описанията, свидетелства за отърсване от средновековните трафарети и за първите опити за възприемане на другия и другостта в положителен аспект.

В заключение можем да отбележим накратко, че като цяло няма особена промяна на отношението на Запада спрямо източните християни въпреки сключената уния във Флоренция през 1439 г. Западните кръстоносци продължават да възприемат православните християни като схизматици, почти равни на неверниците; земите им биват опустошавани и разграбвани, а те самите – избивани и подлагани на унищожение. Въпреки това отношение местното балканско население от региона на Долния Дунав – българи и гърци, които вече са под властта на османците, при появата на техни едновърци от запад и при възможността да бъдат подпомогнати и освободени, се присъединяват към кръстоносната армия. Отношението на християните кръстоносци към завоевателите мюсюлмани се изразява в жестокости, изстребване, унищожение.

Културните модели от XI век остават същите и през XV век, когато териториите на Балканския полуостров вече са под властта на османците, а отношението на западните християни към източното християнство остава на практика непроменено.